

EL PAISATGE, EL NACIONALISME I LA RENAIXENÇA

JOAN-LLUÍS MARFANY

Universitat de Liverpool

“El alma de un pueblo es el alma universal que brota al través de un suelo”, va escriure un dia Maragall. ¹ En una forma o altra, aquesta idea rau a la base de tots els nacionalismes. És la terra, el territori, que fa la nació i no al revés, fins al punt que “si fos possible avui exterminar a tots els catalans y poblar nostre terror de gent d’altres països, dintre un terme més o menys remot tornaria a existir el poble català”.² I si, com se sol dir, la cara és l’espill de l’ànima individual, la cara de la terra, el paisatge, ha de ser per força el de l’ànima col·lectiva, el de la nació. A partir de la seva aparició, en el tombant de segle, els nacionalistes catalans hi reconeixen la seva, de nació -es reconeixen a si mateixos com a catalans- en el seu paisatge. Maragall, tornant de Madrid en tren, en despertar-se de matí i mirar per la finestrella, retrobava la seva Catalunya i gairebé plorava: “... i a la matinada, al reveure Catalunya, m’hi vaig reconèixer tan vivament, m’hi vaig recobrar de tal manera, que em van venir les llàgrimes als ulls; era la pàtria”.³ Centenars d’excursionistes catalanistes passaven per una experiència semblant cada cop que pujaven a algun cim i es miraven la terra estesa als seus peus. Sentien aleshores, vivien, allò que, per la seva naturalesa totalment irracional, era tan difícil d’expressar amb paraules: la realitat de la nació, la realitat de Catalunya. “Que n’és de bella, Catalunya!”, deien ben pobrament, però aquesta fórmula tan simple i elemental reflectia una complexa i rica vivència.⁴

La majoria dels nacionalistes mateixos se senten incòmodes avui dia davant de manifestacions com aquestes, d’un essencialisme tan absolut. O potser no. En qualsevol cas sembla molt més raonable de pensar que és el nacionalisme qui determina la visió del paisatge que no pas al revés. La mediació entre el paisatge i les fonamentals essències nacionals que suposadament reflectiria és inexplicable en termes racionals -fins i tot deixant ara de banda la problemàtica naturalesa de les essències reflectides. En canvi, la idea que el nacionalista veu en el paisatge exactament allò que vol veure -de vegades sense ni tan sols tenir-lo al davant- és perfectament lògica i ve recolzada per l’evidència de les coses molt diferents que hi veu efectivament segons els casos.

I per començar, quin paisatge? Perquè és evident que no hi ha un paisatge català: que el del Vallès és ben diferent del de l’Urgell, i el de l’Urgell ben diferent del de la Garrotxa, per exemple. Calia, doncs, abans que un no hi pogués veure Catalunya -en

1. Joan Maragall, *Alma catalana*, “Alma Española”, 24-I-1904, dins *Obres completes*, vol. II, Barcelona, Editorial Selecta, 1961, p. 681b.

2. Trinitat Monegal, *Características*, “Joventut”, V, 236 (18-VIII-1904), p. 521.

3. Carta a Pijoan, 6-IX-1903, dins *Obres completes*, vol. I, Barcelona, Editorial Selecta, 1960, p. 1022a.

4. La citació, literal, és de *Notas comarcanas. Lo Capulatell*, “Lo Pi de las Tres Branças”, 31-X-1900. Altres de semblants i un tractament més detallat del tema a Joan-Lluís Marfany, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1994.

comptes de l'Urgell, el Vallès, o la Garrotxa- reduir-los tots a uns quants elements bàsics comuns, reals o imaginaris, a un únic paisatge quintaessenciat. Naturalment, cada catalanista "veia" Catalunya en el seu propi paisatge local o comarcal o en aquell en el qual es trobava en cada moment concret: Maragall, en el cas esmentat més amunt, en el del Camp de Tarragona, però en una altra ocasió en el dels voltants d'Olot i en una altra encara, en el de l'Empordà.⁵ Però a l'hora d'expressar aquestes vivències bé calia referir-les, ni que fos implícitament, a un paisatge essencial. Aquesta essència de catalanitat podia condensar-se tota ella, poderosament, en un sol element paisatgístic que, magnificat fora de tota proporció per les seves virtualitats simbòliques, n'obliterava tots els altres i s'estenia idealment a tot el territori. "Catalunya és Catalunya perquè fa olor de ginesta", diria, per exemple (era el mes de maig, és clar), Maragall, però en algun altre moment se la trobaria, la mateixa Catalunya essencial, en el ametllers florits, o en les roques del Montserrat que s'aixequen cap al cel com a torres d'una immensa inacabada església natural. I és que en un cas li venia bé de caracteritzar "l'ànima" catalana per l'alegria, i en un altre per l'arrauxament, i en el tercer per la reticent i tanmateix real espiritualitat d'un poble que es caracteritzava, entre d'altres coses, per no saber-se mirar el cel si no era amb els peus clavats a terra.⁶

El més freqüent, però, era que aquest element paisatgístic essencial fos, per al nacionalisme català, la muntanya: "*Cuando en día claro y diáfano uno sube a las nevadas alturas de la Sierra del Cadí y se sitúa en el ventisquero más elevado, parecele ver a sus pies un mar tempestuoso formado por la materia cósmica, que agitada en estado de fusión, de repente se hubiera solidificado antes de entrar en reposo. Esa es Cataluña*".⁷ Catalunya és, certament, un país muntanyós, però si queda íntimament retratada en aquesta visió d'un mar petifricat és perquè aquestes muntanyes de les quals es tracta aquí són muntanyes simbòliques, espirituals. Ho revela molt gràficament, a través d'un curiós lapsus, un text recent sobre el tema: "El muntanyam és l'ossada del país. A ulls clucs es veu (...)." Si, en mots del mateix autor, "en la paraula muntanya (...) hi ha una riquesa semàntica que va des d'un significat geogràfic a un que és bloc de massisses idees", és clarament aquest "bloc" que ens interessa ara.⁸ Aquestes muntanyes de vegades tindran nom, en alguns casos d'abast local i en d'altres d'abast general, simbòlicament estès a tot el territori (Pirineu, Montseny, Montserrat), però altres vegades seran simplement "la muntanya". És a la muntanya que, segons el paròdic, però ben representatiu Joan Dulcet i Sucre, "la pàtria és repàtria" -o, dit d'una altra manera, "en lloch com allà dalt, un se troba tant a Catalunya!"⁹ En aquesta visió sintètic-simbòlica, les planes

5. *La sardana y el género chico*, "Diario de Barcelona", 12-IX-1905 i *Als empordanesos* (Discurs presidencial dels Jocs Florals de Figueres, 1906), dins *Obres completes*, II, pp. 696-698 i I, 746-748.

6. *La ginesta*, "Il·lustració Catalana", 29-V-1904, La lliçó dels ametllers, "Il·lustració Catalana", 24-I-1904, i *Montserrat*, "Diario de Barcelona", 11-VII-1905, dins *Obres completes*, I, pp. 745b, 744, i II, pp. 685-687, respectivament.

7. Pompeyo Gener, *Herejías*, Barcelona, Juan Llordachs, 1887 (però cito per la segona edició, dins *Cosas de España*, Barcelona, Juan Llordachs, 1903, p. 00).

8. Joan Requesens i Piqué, *La muntanya*, un concepte de pàtria en la Renaixença, "Anuari Verdaguer" (1988), p.77. Sobre aquesta qüestió, vegeu Josep M. Fradera, *El vigatanisme en la transformació de les tradicions polítiques i culturals de la Catalunya muntanyesa (1865-1900)*, dins Maties Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu del Montserrat", 1878-1900*, Vic, Eumo, 1985, pp. 19-82 i *Entre la Muntanya i Babilònia: nota sobre el substrat ideològic del primer Verdaguer*, "Anuari Verdaguer" (1986), pp. 131-138.

9. Santiago Rusiñol, *Els Jocs Florals de Canprosa*, dins Teatre, Barcelona, Edicions 62 / la "Caixa", 1981; Salvador Vilaregut, *Los segadors a montanya*, "Joventut", I, núm. precedent (gener-febrer 1900), p. viii.

no són tan ignorades com reduïdes a valls i així -o de manera encara més implícita- assimilades a “la muntanya”, subsumides dins ella: n’és potser el millor exemple aquesta Plana de Vic que la poesia verdagueriana -i no sols ella- transmuta en “petxina” i acaba incorporant a la Muntanya sense més.¹⁰

En la mesura, però, que les “massisses idees” d’aquest “bloc” eren massa exclusivament ultraconservadores, els catalanistes van produir una versió més elaborada del paisatge essencial, en la qual la muntanya continua sent el factor dominant, actiu, però fa lloc a la plana costanera, amable, riallera, femeninament passiva, amb les seves connotacions històrico-polítiques liberals i les seves connotacions geogràfiques d’obertura al món exterior i centre d’activitat comercial: la unió del pastor i la sirena maragallians. En la fórmula del mateix Maragall, “què és Catalunya, sinó un seguit de muntanyes que se’n van a veure el mar”.¹¹ A més d’altres de no negligibles en el seu poder simbòlic, com l’Empordà, el principal resultat d’aquest viatge mítico-geològic és aquesta Barcelona que no és una capital com les altres, sinó “la síntesis de la patria (...) (no) una cosa distinta de la montaña solitaria, ni del llano risueño y cultivado, ni de la pequeña población activa, ni del yermo miserable; sinó que recibe la vida de todo ello y le da alma y sentido”¹²; i que ahora, en termes de paisatge, seu en un pla vora el mar, però recolzant-se en una serralada i amb dos corredors fluvials que la relliguen directament al cor muntanyenc de Catalunya, que “li obren els camins de la muntanya”. I que, per això mateix, havia de ser “per llei natural” la capital de les terres catalanes.¹³ En aquesta versió, la visió del paisatge essencial s’incorpora als estudis de geografia i queda així refrendada científicament: el petit resum geogràfic encarregat a Pau Vila, en plena Guerra Civil, pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat, es titula *La fesomia geogràfica de Catalunya*, comença amb la declaració “Catalunya és un país de muntanyes”, i acaba amb la descripció de Barcelona com a “traç essencial de la fesomia catalana”.¹⁴ El paisatge essencial compendiarà així simbòlicament el procés històric efectiu -segons una certa interpretació- del naixement de la Catalunya contemporània, “el mecanisme essencial de la història del vuit-cents, la fusió de les dues Catalunyes, la muntanyenca i la marinera”, per dir-ho com Vicens Vives.¹⁵ Si substituïm “Catalunya” per “nacionalisme català”, la nostra formulació serà més precisa i, doncs, més comprovable i, em sembla, més acceptable: el paisatge essencial seria aleshores la projecció de la ideologia catalanista i reflectiria la presència en ella d’una dreta i una esquerra transcendides per la comuna catalanitat.

La relació, però, és tan unilateral? És raonable de pensar que el paisatge també contribueix, per la seva banda, a crear el nacionalisme. En quina mesura, però? És imprescindible el coneixement efectiu dels diversos paisatges del territori abans no es pugui arribar a la noció d’un paisatge “nacional”? Donat que el paisatge duu l’empremta de la història de les comunitats humanes que hi han viscut en el curs dels segles -que, en

10. Jacint Verdguer, *Escrits inèdits*, a cura de Josep M. de Casacuberta, vol. I, Barcelona, Editorial Barcino, 1958, p. 173. Vegeu Requesens, *La muntanya*, 80-83 i Fradera, *El vigatanisme*, p. 38.

11. Joan Maragall, “L’Empordà” i *La ginesta*, dins *Obres completes*, I, pp. 178-179 i 745b, respectivament.

12. Joan Maragall, *La ciudad*, “Diario de Barcelona”, 31-X-1901, dins *Obres completes*, II, pp. 269-270.

13. Les citacions són de Pau Vila, *La fesomia geogràfica de Catalunya*, Barcelona, Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, 1937, reproduït a *Aspectes geogràfics de Catalunya. Selecció d’escrits de geografia*, Barcelona, Curial, 1978, pp. 23-24.

14. *Aspectes geogràfics de Catalunya*, pp. 7 i 25.

15. Jaume Vicens Vives- Montserrat Llorens, *Industrials i polítics (segle XIX)*, Barcelona, Editorial Teide, 1961, p.20.

en bona part, l'han fet— fins a quin punt ha estat una certa tradició de mirar-se'l, aquest paisatge, no amb els ulls del mer interès— amb mirada de pagès, o de geòleg, o de promotor d'urbanitzacions—, sinó amb els de l'afecte i amb els del plaer estètic, que ha acabat creant per acumulació el sentiment de la nació? En la visió nacionalista del paisatge hi hauria així la intuïció i l'expressió, en forma condensada, d'aquest hipotètic procés històric de formació del nacionalisme.¹⁶ El catalanista, en el paisatge, hi veia Catalunya; l'historiador trobaria encapsulada *en aquesta visió* la història de l'emergència de la “consciència nacional” catalana.

No em proposo pas de sotmetre aquesta hipòtesi a comprovació: no tinc ni l'espai ni els coneixements necessaris per a fer-ho. Em limitaré a examinar-ne la validesa pel que fa als suposats orígens del procés i encara només dins el camp de la literatura. Dit d'una altra manera, estudiaré el tractament del paisatge dins això que se'n diu la Renaixença. Recordem que, en una de les més recents aproximacions al tema, aquesta ha estat definida com a “un moviment (...) que té per justificació i objectiu últims, inconscients o tot just intuïts al principi, la necessitat de seleccionar i recuperar els signes considerats caracteritzadors d'una identitat nacional catalana diferenciada i de definir-la” i que en el mateix lloc, una mica més endavant, se'ns diu que el paisatge és d'aquests signes, que apareix des del primer moment identificat amb la pàtria”.¹⁷

I, en efecte, el text suposadament “fundador” de l'anomenada Renaixença sembla, al primer cop d'ull, contenir ja alguns dels ingredients fonamentals de l'objecte del nostre estudi:

A Déu siau, turons, per sempre á Déu siau
 O serras desiguals, que allí en la pàtria mia
 Dels nuvols é del cel de lluny vos distingia
 Per lo repos etern, per lo color mes blau.
 A Deu tú, vull Monseny, que des ton alt Palau
 Com guarda vigilant cubert de boyra é neu
 Guaytas per un forat la tomba del Juéu,
 É al mitg del mar immens la mallorquina nau.¹⁸

És una més de les sorprenents característiques d'aquest poema que expliquen la persistència de la seva mitificació, malgrat tot el pes abassegador de l'evidència contrària.¹⁹ Val més, però, si no volem caure en lectures anacròniques, que, a més de recordar el que els “turons” i les “serres desiguals” deuen, directíssimament, a un fragment molt concret de *I promessi sposi*, ens fixem en la curiosíssima “platja serpentina” del Llobregat.²⁰ És evident que hi ha en les “Trobes” d'Aribau una síntesi del paisatge més familiar per a uns barcelonins com ell i com Remisa, amb la funció d'evocar en benefici

16. Deixo ara de banda el fet que la mirada estètica i la sentimental responen elles mateixes a condicionaments externs d'ordre econòmic i social. Vegeu, sobre aquesta qüestió, Denis Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape*, Totowa, N.J., Barnes & Noble, 1985.

17. Manuel Jorba i Jorba, “La Renaixença”, dins Joaquim Molas (dtor.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, vol. VII, Barcelona, Editorial Ariel, 1986, pp. 10 i 12.

18. Buenaventura C. Aribau, *La pàtria. Trobes*, edició facsímil amb un estudi preliminar de Joaquim Molas, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1986.

19. Evidència exposada amb gran detall a Antoni-Lluc Ferrer, *La patrie imaginaire: la projection de “La Patria” de B.C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 1987. Vegeu també les intel·ligents observacions de Josep Fontana, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868*, vol. V de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62, 1988, pp. 430-431.

20. Joaquim Molas, “Notes per a un comentari de *La pàtria* de Bonaventura Carles Aribau”, dins Narcís Garolera, *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans. De Lluïl a Verdaguier*, Barcelona, Curial, 1982, pp. 209-225.

d'aquest darrer el record de la pàtria comuna (és a dir, Barcelona i el seu pla), però, primer, no em sembla que s'hi pugui veure cap intenció simbòlica si no és mirant-se tot el poema, ja d'entrada, amb el prejudici del seu pretès significat catalanista *in mente* i, segon, aquesta síntesi funcional més o menys precisa conviu amb una referència paisatgística convencionalment bucòlica, en la qual l'única cosa catalana és la toponímia. La referència era gairebé tòpica. No oblidem que el mateix Aribau –o més exactament Ubaris– i els seus amics de la Sociedad Filosòfica eren, ni que fos en broma, “*zagales del Llobregat río*”. L'escolapi Jaume Vada, només uns pocs anys abans, també havia introduït en un seu poema el Llobregat com a element bucòlic, en aquest cas amb nimfes incloses.²¹

Però per tal de trobar exemples d'aquesta mena d'aplicació d'estereotips literaris bucòlics al paisatge català no és pas necessari d'anar cap enrere. Vint, trenta anys després de la màgica data del 1833 n'hi ha amb abundància i de ben vius, com aquest:

Prop del riu hi ha una verneda
Y un saló en mitj sa espessura,
Ab catifas de verdura
Y ab sofás de tronc de faig

o com aquest:

Manso'l Freser
De la verneda
Besa llauger
Los verts desmays.

La Catalunya de Clavé –infinitament més popular i representatiu que tots els Aribaus, Rubions, Milans, i Piferers plegats– és una Catalunya fonamentalment fluvial, subsidiàriament costanera, i només molt rarament muntanyenca i sempre convencional, d'acord amb els patrons de la tradició literària bucòlica –de vano, se sol dir, però justament perquè les decoracions dels vanos eren il·lustracions d'aquests clixés literaris. Sempre també, doncs, pur –i estereotipat– decorat. Així veia Clavé, per exemple, això que ara en diem el Baix Llobregat:

Beldades hechiceras,
Del LLANO adorno y prez!
Venid a las riberas
Que el Llobregat fecunda

Do el corazón se inunda
De júbilo y placer.

Arrullan las palomas
Sus cándidos amores:
Exhalan lindas flores
Sus célicos aromas:
Y el pez de la corriente,
Que el cielo azul retrata,
Cual ráfaga de plata
Se escurre raudamente.

21. Manuel de Montoliu, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Editorial Alpha, 1936, 25-36; Jaume Vada, *Epitalami à las reals bodas*, editat per Joaquim Molas, *Poesia barroca i poesia neoclàssica el 1802*, “Estudis de Llengua i Literatura Catalana”, II (1981), p. 305.

A dar solaz al alma
Venid, niñas!... llegad!
Que aquí los céfiros
Agitan suaves
Las ramas fértiles
Donde las aves
Entonan cánticos,
Que alegran plácidos
Las ricas márgenes
Del LLOBREGAT!

Abetos y sauces
Nos brindan su sombra,
Y el musgo su alfombra
Estiende en redor;
Mientras el eco del monte cercano
Lejos lleva y repite cien veces
Deíferas preces
Y endechas de amor.

La trompa sus sonidos
Aúna a los ladridos
Que en el frondoso bosque
Da el perro cazador:
al son del caramillo,
Que tañe el pastorcillo,
Rezoza en la dehesa
Rebaño juguétón:
Y el batelero,
Feliz coplero,
Canta al son de la bocina
Del festivo segador.

Gentil panorama
Que el alma enajena!
Comarca que amena
Delicias derrama!²²

És clar que això és poesia, i poesia ballable! Però aquest bucolisme convencional no n'és pas exclusiu, sinó que el retrobem a les descripcions mateixes de paisatges reals en textos en prosa i suposadament objectius i informatius. Per exemple, la del Pla de Barcelona vist des de les torres de la catedral als *Recuerdos y bellezas de Piferrer*:

A la derecha, prolóngase la curva de esa rica y preciosa costa, vergel perpetuo, salpicada de lindas y limpias poblaciones y caseríos, eternamente acariciada por las olas de un mar no menos bello y apacible. ¡Contémplese por un suave y despejado día, y dí-gase si puede encontrarse paisaje más encantador que la vista que se presenta desde la antigua Betulo, que se despliega con gracia a la otra parte del Besós, hasta la graciosa Arenys! Después de haber respirado la dulce brisa que, pasando por las verdes pen-dientes de aquel país, viene hasta nosotros cargadas sus alas con el perfume de los na-

22. José Anselmo Clavé, *Flores de estío. Poesías de... puestas en música por el mismo para can-tarse en los conciertos y bailes coreados que bajo su dirección se verifican en los Jardines de Euterpe*, 2ª ed., Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez, 1861, pp.5, 149, 55-57, i passim.

ranjos; sigamos con la vista la línea del Besós, saludemos de paso la creta del viejo Monseny que nos envía soplos empapados en la fría humedad de sus hielos, y parémosnos delante de la entrada del Vallés, de aquella abertura que nos deja ver su llanura vasta y riquísima serpenteada por corrientes de agua, sembrada de poblaciones y granjas, y ceñida por todas partes por la cadena de montañas que confusamente percíbense, azuladas en el lejano horizonte. (...) A la izquierda desarróllase la llanura que riega el apacible Llobregat, cuyas fértiles márgenes sombrean innumerables frutales y guarnecen limpias y vistosas poblaciones.²³

Tot i que, necessàriament, aquesta visió ha d'ajustar-se més a la realitat, el que la caracteritza és aquí també la convencionalitat, la de la vella tradició del *locus amoenus* o la de la nova al·lusió (“viejo Monseny”, muntanyes “azuladas”) a Aribau. En la mesura que contenen descripcions de paisatge, passa exactament el mateix amb tots els llibres, opuscles, i articles de viatges i excursions pel Principat, tan típics d'aquesta època. El panorama que es pot contemplar per la finestrella del tren en el viatge de Barcelona a Arenys és descrit així per Víctor Balaguer:

Lo mismo a la ida que a la vuelta, se cruza un país agradablemente pintoresco, se atraviesa un panorama encantador, y a cualquier punto que el viajero se vuelva, halla sitios amenos y gratos en donde poder descansar con embeleso sus miradas. Todo lo largo del camino, sin apenas interrupción alguna, pasa rozando las orillas del mar, y nada más bello ni más poético que esas olas en continuo movimiento que vienen a estrellarse a los pies de la locomotora, rociando en algunos puntos la vía férrea con la blanca espuma que en ligeros copos se desprende de su azulada lámina. (...)

Y si por un lado no se pierde ni un momento de vista ese piélago azul y transparente, sobre el cual, perdido entre sus vapores y neblinas, vaga todo un pueblo de héroes catalanes, por el otro ve el viajero sucederse sin interrupción una serie de villas alegres, frescas y risueñas, posadas a la falda de las montañas, que sólo parecen haber descendido de ellas a la sombra embalsamada de sus bosques de naranjos para, desde la orilla, buscar en el lejano horizonte las blancas velas que les indiquen el regreso de sus hijos, esos incansables e intrépidos marinos de la costa que no conocen más vida que la del mar, ni más goces, placeres ni descanso que sus largos y dilatados viajes a comarcas apartadas.

Badalona “se halla sentada como una reina en medio de una deliciosa llanura. A sus lados tiene huertas frondosas en que puede decirse que la verdura es eterna; a su frente está el mar que parece bañar indolente sus pies; y por detrás de ella, como si formara un manto para sus hombros, asoma una doble línea de montañas”. De Badalona a Montgat “Es un bello panorama el que a nuestra vista se despliega. (...) Mientras que por un lado las olas se estrellan a pocos pasos de distancia ribeteando con una franja de plata la arenosa playa, por el otro una pintoresca campiña abrigada por una cordillera de montes despliega la rica vegetación de sus floridas y embelesadoras huertas.” Entre Premià i Vilassar, “He aquí un valle fresco, risueño, grato, perfumado como una idea de amor”. El balneari d'Argentona es troba “en un sitio ameno, sano, delicioso, donde sombrías alamedas os brin(a)n con el goce de su frescura, donde murmurantes arroyos os convid(a)n a sentaros cabe sus tranquilas corrientes sobre ricas alfombras de césped y de musgo, donde brisas halagadoras (vienen) a jugar con vuestros cabellos calmando el ardor de vuestra frente”. El camí que hi porta “es bello y pinto-

23. Recuerdos y bellezas de España. Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc. en lágrimas dibujadas del natural y litografiadas por F.J. Parcerisa y acompañadas con texto por P. Piferrex. Principado de Cataluña. Comprende las Provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida, Barcelona, Impremta de Joaquín Verdaguier, 1839, pp. 47-48.

resco a cuanto cabe. Se pasa por junto a frondosas alamedas que al brindaros con su grata sombra, os ofrecen el eterno murmurio de las aguas que corren ocultas entre las matas y el constante coro de aves parleras que cantas sus himnos de amor escondidas entre el follaje". I que consti que aquesta és, de totes les guies de Balaguer, la que més espai dedica a aquesta mena de descripcions i la que més s'hi allunya, en termes relatius, del clixé. En la de Granollers, per exemple, el resum del capítol XI, "De Moncada a Mollet", anuncia que s'hi tractarà del "Paisaje", però el compliment de la promesa es limita estrictament a això: "*Pintoresco realmente es el paisaje que hiere nuestros ojos al salir de Moncada y al atravesar por entre la montaña de este mismo nombre y el coll de Tapiolas. El Vallés, cuya historia acabo de contaros, se nos presenta con toda su fertilidad, con toda su brillantez, con todo su lujo de vegetación*".²⁴

La influència romàntica no ve a canviar absolutament res, sinó que es limita a introduir -sense destruir, com hem vist, el bucòlic- un altre estereotip, el del paisatge agrest i muntanyós on la natura deixa de ser "pintoresca", "halagadora", "amena", "grata", i esdevé titànica, ombrívola, esfereïdora, misteriosa, suggestiva; en un mot: "sublime":

*Aspera y quebrada, allí (a les terres altes de Catalunya) la naturaleza revela su sublimidad y descubre sus mayores encantos: al fondo de los barrancos estrechos blanquea el lecho ignorado de los torrentes, medio oculto por los espesos matorrales y árboles que guarnecen entrambas partes del precipicio: y en torno de los picachos negruzcos voltea la niebla con lentitud y misterio. Dulce, muy dulce es contemplar desde una eminencia aquellos picachos, en que la fantasía crea castillos gigantescos, almenados torreones; y mirar cuál a lo lejos suben los Pirineos ya resplandecientes con las nieves de su cima, ya confundiéndose con los vapores del cielo, o cómo Monseny asoma su triple cresta ceñida de nubes al antepecho que otras alturas inmediatas e inferiores le forman.*²⁵

En primer lloc, però, aquesta sublimitat no té res d'específicament català, no ens diu res sobre Catalunya, ni invita a pensar-hi. Els pensaments que la seva contemplació inspira són d'ordre universal, filosòfic-religiós; els signes del paisatge no ens remetent a cap ànima nacional, sinó a les veritats més fonamentals de l'existència, als misteris més pregons del ser; la pàtria que se'n hi mig revela no és cap pàtria terrenal, sinó la pàtria universal i eterna del Cel:

*Pero si en aquellas cimas la imaginación se espacia y el alma ansía remontarse en libre vuelo a la patria primitiva, que el velo de la razón le oculta, los ríos, imagen del movimiento y alma de aquella naturaleza inmóvil, recuerdan la brevedad de la vida y el orden eterno de la creación, al paso que los ojos se ceban en sus márgenes ora escarpadas, ora risueñas, como son risueñas y escarpadas las épocas que atraviesa el curso de la existencia humana.*²⁶

Fins i tot quan, a través de les ruïnes monumentals que en formen part, aquest paisatge es fa visió viva d'una tradició que és concretament i explícitament catalana. L'ex-

24. Víctor Balaguer, *Guia de Barcelona á Arenys de mar por el ferro-carril*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1857, pp. 17, 23-24, 31, 57, i 67; ID., *Guia de Barcelona á Granollers por el ferro-carril*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1857, p. 67.

25. *Recuerdos y bellezas de España bajo la Real protección de SS. MM. la Reyna y el Rey. Obra destinada á dar á conocer sus monumentos y antigüedades, en láminas dibujadas del natural y litografiadas por F.J. Parcerisa, escrita y documentada por P. Piferrer y F. Pi y Margall. Cataluña*, tomo 2º (Barcelona, Imprenta de Joaquín Verdaguer, 1850), pp. 3-4.

26. *Recuerdos y bellezas*, tomo 2º, p.4.

pansió lírico-patriòtica (però d'un patriotisme, no ho oblidéssim, regional, espanyol, com ens ho recorda l'al·lusió a la guerra de la "Independència") acaba desembocant aviat, altre cop, en la reflexió metafísica:

Si estas bellezas y estos monumentos ya llevan en sí mismos aquel sello sagrado de poesía que les atrae el respeto y les hace manantial abundantísimo de las emociones más puras, los recuerdos históricos dan nuevo valor a las fábricas y a los sitios, y las sombras del pasado pueblan los desiertos y las comarcas. El genio popular hinche de armonía los bosques, y por encima de las cumbres la tradición une la cadena de las generaciones. Desde estas rocas nuestros padres lidiaron por su independencia; estos pasos fueron teatro de aquellas hazañas que hicieron famoso el nombre catalán; aquí dominaron con terror aquellos hombres a quienes las prácticas de la lucha y el espíritu de libertad y fiereza heredado les pusieron el arcabuz en la mano y lanzaron a los peligros y trabajos del salteamiento. Estos monasterios bizantinos se erigieron a la voz de nuestros condes; y desde el humilde valle, que el Ter riega y por donde comenzó la restauración de Cataluña, fueron señalando por todas partes los progresos de la reconquista y creciendo en número y hermosura, a medida que la corte cristiana crecía en cultura y poderío.

Castillos de Vilasar, Cerdañola (...) en vuestras piedras mudas oímos el lenguaje del sentimiento, los recuerdos que despertáis enternecen el alma y humedecen los ojos, vuestro aspecto hace nacer o revivir en nosotros aquel deseo de lo infinito, de abarcar a un tiempo lo pasado y lo futuro, de dominar las épocas y las distancias y las generaciones, a que la parte inmortal del hombre aspira confusamente, como si dentro de la cárcel del cuerpo conservara una impresión vaga de la Eterna Sabiduría de su origen.

Com ens adverteix el que ve tot seguit ("*El filosofismo y las guerras intestinas han menoscabado la sencillez y amor a la tradición (...); las corrompidas capitales han lanzado a los campos el torrente de la incredulidad y desenfreno*", etc.) i com ens ha explicat no fa gaire Josep M. Fradera, el que importa d'aquesta tradició no és pas la catalanitat, sinó la tradició mateixa com a defensa ideològica contra les idees dissolvents del present.²⁷ I, dins mateix del text pròpiament dit dels *Recuerdos y bellezas*, els rars moments poètics inspirats pel paisatge -fonamentalment, el capítol sobre Montserrat en el primer volum- seran d'aquesta mena.²⁸

En segon lloc, els fragments pròpiament paisatgístics, en tota la literatura més o menys romàntica de viatges per Catalunya, són, en efecte, escassos. M'he referit una mica més amunt als monuments que formen part del paisatge i, en realitat, hauria hagut de dir els monuments als quals el paisatge fa de decorat- i encara. Com que només se'n solen citar fragments dels pròlegs o l'interludi poètic montserratí, s'ha creat una imatge falsament romàntica (en el sentit més convencional del mot), heiniana, dels *Recuerdos y bellezas* de Piferrer, que són, de fet, fonamentalment, una obra d'erudició. El mateix autor ja adverteix d'entrada que de "*vistas y curiosidades naturales*", és a dir, de descripcions de paisatge, només n'hi haurà "*de cuando en cuando*" i només perquè "*tal vez continuas láminas de monumentos y continuos escritos históricos pudieran fastidiar a*

27. *Recuerdos y bellezas*, tomo 2º, pp. 5-7; Josep M. Fradera, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992, esp. pp. 21-126.

28. I, en el capítol sobre Montserrat és el caràcter cosmopolita, universal, del lloc que Piferrer acaba remarcant: "*Allí miran a sus hermanos de todas las provincias de España; allí oyen la dulce habla del hijo de Italia a la par de las oraciones del que mora en las márgenes del Sena, tierra fecunda en caballeros; y allí contemplan los dorados rizos y ojos azules del blanco germano, que brillan junto a la cabellera, negra como las alas del cuervo, del que se adormece al arrullo del mar en Sicilia, ó con las frescas brisas de Sorrento*" (*Recuerdos y bellezas*, I, 345-350).

algunos de nuestros lectores".²⁹ I, en efecte, de les làmines només dues són pròpiament de paisatge, la del Gorg Negre i la del Congost -i encara en aquesta l'element dominant és l'escena de l'assalt d'uns viatgers per uns bandolers. S'hi podrien afegir tres o quatre vistes de ciutats- Girona, Lleida, Manresa- i pareu de comptar. Totes les altres són de monuments. I el text de Piferrer es dedica a descriure'ls i, sobretot, a explicar-nos-en la història, la de la seva construcció mateixa i la d'aquells esdeveniments més o menys directament relacionats amb ells. Exactament això mateix faran, en molt bona part, tots els llibres posteriors que prenen els *Recuerdos y bellezas* com a model: les guies, "ferroviàries" i altres, de Víctor Balaguer, per exemple, dediquen a cada punt del trajecte una breu i convencional descripció paisatgística com les que ja hem vist més amunt, i a resumir geogràfico-estadístic, però sobretot en prenen peu per a explicar, llargament ara, algun -o alguns- fets històrics que hi van tenir lloc, amb una marcada preferència, allà on ve a tomb, pels de la guerra de la "Independència".³⁰

De fet, però, no serà pas per aquest cantó que l'obra de Piferrer donarà lloc a una abundant descendència, sinó per un altre de més marginal. Els *Recuerdos y bellezas* són fonamentalment, com ja he dit, una obra d'erudició força seriosa, però en alguna ocasió Piferrer es deixa endur per la imaginació i transforma l'eixuta explicació d'alguna feta del passat en una narració poètica que barreja realitat i fantasia, en una d'aquestes mal anomenades "balades" en prosa d'inspiració suposadament germànica. El cas més notori és el de la història del fratricidi del Cap d'Estopes, que comença així: "*Triste bramaba el viento sacudiendo las viejas encinas del bosque, y su furioso soplo precipitaba unas sobre otras las nubes que oscurecían el cielo. Desde su alta morada asomó el gavilán su cabeza y clavó sus penetrantes ojos en el fondo del valle...*" i segueix per aquest estil durant quatre planes. Aquest serà, com ja ha explicat, altre cop, Fradera, el model després tan imitat: exposar, no pas la història de Catalunya, sinó, com deia el títol de les conferències que Víctor Balaguer faria el 1851 a la "càtedra" de la Sociedad Filarmónica, les "*bellezas de la historia de Cataluña*".³¹ Que volia dir, en realitat, explicar llegendes inventades, d'un medievalisme totalment estereotipat, que devien molt més a Walter Scott o a Victor Hugo que no pas a cap tradició autòctona, i que l'únic que tenien de català eren els noms dels llocs i les persones, i aquests encara no sempre.

En aquesta literatura Catalunya, el paisatge català, esdevé un pur repositori de pretextos per a historietes d'aquesta mena, amb títols com ara "*La copa de vino*" o "*Cas-*

29. *Recuerdos y bellezas*, I, p.6.

30. La (o més ben dit el) *Guia de Barcelona á Arenys de Mar*, de Balaguer, dedica, per exemple, una plana a resumir les característiques hidrogràfiques del Besòs, mitja a especulacions etimològiques sobre el seu nom, i dues i mitja a narrar les accions de guerra de Milans del Bosch en aquesta zona el 1808; el capítol sobre Badalona consisteix bàsicament en una història de Baetulo, més mitja plana d'informació sobre la població i l'economia actuals de la vila; el capítol següent, que cobreix el trajecte de Badalona a Montgat, conté una plana de descripció del paisatge, totalment convencional, mitja de "*gloriosos recuerdos de nuestros bravos de la guerra de la Independencia*", i una i escaig de narració del desembarcament el 1705 de l'esquadra de l'Arxiduc, després que el testament de Carles II "*habia injustamente dado el trono de España á un hijo de Francia*" (pp. 20-33; les citacions a les pp. 31 i 32). A més d'aquest i l'altre text esmentat a la nota 24, vegeu, del mateix Víctor Balaguer, *Guia de Barcelona á Tarrassa por el ferro-carril* i *Guia de Barcelona á Martorell por el ferro-carril*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1857, *Una expedición a Sant Miguel del Fay*, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1850, i *Guia de Montserrat y de sus cuevas*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1856.

31. *Recuerdos y bellezas*, I, p. 138; Fradera, *Cultura nacional*, oo. 65-91, esp. pp. 83-87; conferències de Balaguer: "Diario de Barcelona", 21-IX i 6 i 11-X-1852 (es van publicar en forma de llibre, *Bellezas de la historia de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Narciso Ramírez, 1853).

tellvines y Cervellones” i de la historicitat de les quals en dóna prou idea el simple començament d'una d'elles: “Un hombre envuelto en una especie de manta parda como las que usaban los almogávares...”.³² En definitiva, no és pas el paisatge que determina les llegendes, omplint-les així de “catalanitat”, sinó les llegendes que encomanen el seu convencionalisme a la visió del paisatge:

*Cataluña, recorrida palmo a palmo por el malogrado Piferrer (...), Cataluña guarda y oculta en su seno ricos paisajes (sic) que respiran toda la frescura de un cuadro holandés; montes altísimos y de caprichosos y atrevidos picos que rasgan los velos de las nubes para formarse un turbante; bosques inmensos y de centenarios árboles a cuya sombra han descansado nuestros aguerridos caballeros y de cuyas ramas han colgado la lira nuestros melancólicos bardos; santuarios abiertos en la peña de una montaña y a los cuales van en devota romería peregrinos venidos de todas las partes del mundo; derruidos castillos cuyas rotas murallas conmueve el soplo del huracán, y por cuyos abandonados salones de lujosos arnesonados y ogivas ventanas gime quejumbrosamente el viento; grutas caprichosas o insondables cavernas a las cuales van anexas milagrosas consejas; campos pintorescos citados en la historia de las hazañas; monasterios solitarios, en fin, por cuyos góticos claustros han paseado ilustres y desgraciados guerreros cuyo corazón latiera un día de amor y de ambiación bajo la dura cota de malla, para luego latir de fe y esperanza divina bajo el burdo sayal del penitentes.*³³

Podria anar acumulant citacions semblants. El 28 de març del 1850 Víctor Balaguer enceta al fullletó d'“El Sol” una sèrie titulada “Cataluña histórica” que a partir de l'1 d'abril és complementada per una altra de paral·lela que es diu “Cataluña poética (Recuerdos y tradiciones)”. No hi ha cap diferència apreciable entre l'una i l'altra, i el subtítol de la segona podria haver servit perfectament per a la primera. Totes dues prenen un recorregut pel país com a pretext per ecolomar als lectors un seguit d'histories d'aventures dins el gènere de la novel·la dita història. Cap de les dues no tindrà gaire continuïtat, perquè l'autor es passarà a la competència, al “Diario de Barcelona”, però el substituiran en aquest aspecte, sense que el canvi comporti cap diferència apreciable, altres conreadors del gènere, com Llorenç Pujol i Boada, un B.C. que no sé identificar, i, sobretot, Antoni de Bofarull que, amb el pseudònim “El trovador catalán” hi publicarà una llarga sèrie de “Viajes por el Principado” que no seran sinó un reguitzell de llegendes i no tindran res de viatge.³⁴ En un article preliminar Bofarull feia aquesta “Profesión de fe” respecte d'això:

Viajad, dirán algunos, viajad por Cataluña y veréis la sabia distribución que la naturaleza hizo de sus dones por este bienhadado país; todo lo que se halla aisladamente en otros suelos extranjeros lo encontraréis aquí, ríos caudalosos, cumbres elevadas, valles pintorescos, áridas llanuras, aguas salutíferas, montañas de sal, criptas inmensas, montes partidos por volcanes, y cascadas partidas por los montes. Cierto, muy cierto es el consejo, pero sin la contemplación de la naturaleza que infunde un gozo tranquilo, y es igual en todas épocas y para todas las personas, hay algo más en el país, hay otro gozo más vivo, un gozo ardiente que hace bullir la sangre, olvidar el porvenir y trasportar el alma a lo pasado. (...)

32. Balaguer, *Una expedición a San Miguel del Fay i Guia de Barcelona á Granollers*, p. 46.

33. Balaguer, *Una expedición a San Miguel del Fay*, p.5.

34. La primera col·laboració d'aquesta mena de Pujol i Boada és *Una visita al que fue convento de San Gerónimo de la Murtra*, “El Sol”, 17-V-1852; la seva firma esdevindrà de seguida habitual. De B.C., en canvi, he trobat una única col·laboració, Busa, “El Sol”, 9-X-1851. La sèrie *El trovador catalán. Viajes por el Principado*, comença al fullletó d'“El Sol” el 16-XII-1850 i s'acaba el 2-X-1851, amb un total de 30 capítols. Bofarull s'identifica com a l'autor al començament del següent fullletó, *El hogar de Moncada* (“El Sol”, 2-I-1852). Cal corregir, doncs, la identificació amb Adolf Blanch que Fradera (*Cultura nacional*, p. 138) havia acceptat per suggeriment meu.

*Seguid en vuestro viaje por esas mismas montañas, y al llegar a la cima preguntad al aire ¿qué son aquellos muros que a lienzos van despeñándose en torno? Bajad a los ríos y decid a las aguas ¿qué clase de hombres eran los que tenían empresa y habilidad para fabricar el gigante puente que os cobija? Por último, entrad en las solitarias villas y demandadlas ¿cómo siendo tan pequeñas son guardadas por tan grandes castillos?... ¿y esas iglesias admirables rodeadas de chozas, y esos sepulcros con guerreros encima y aquellos escudos colgados en las paredes de las capillas, cómo, decid, cómo se encuentran en estas soledades?*³⁵

I que quedi clar que aquest to líric no ha d'enganyar-nos respecte del tractament que, en el "viajes" del "Trobador catalán", reben aquestes ruïnes més interessants que no el paisatge: a l'hora de la veritat, no seran sinó un pur pretext introductor de "bellezas de la historia de Cataluña". I exactament el mateix podem dir de la sèrie "Manresa y Cardona", de Víctor Balaguer, que no té res a veure ni amb Manresa, ni amb Cardona, ni amb res que s'hi assembli, o dels "Apuntes de viaje" que el mateix prolífic personatge començarà al "Diario de Barcelona" el 19 de juliol del 1852 i on tornem a trobar el paisatge català reduït a pur estereotip romàntic:

Ahi me tiene V. ya otra vez, amigo mío, recorriendo valles y montañas, el bastón de peregrino en la mano, el álbum de viajero bajo el brazo, el corazón pronto a recibir las impresiones que hagan nacer las ruinas de un castillo feudal, el movimiento de una villa populosa, el cielo puro y estrellado de una noche de verano, el susurro de la selva que ve cómo se enlazan fraternalmente los centenarios árboles que han servido con sus ramas de tiendas de campaña a cien generaciones turbulentas.

Ahi me tiene V., sí, pronto a ir donde la casualidad me depare, dispuesto a recorrer los países con que tropiece en mi camino, ansiando sentarme hoy a meditar al pie de unas ruinas, a penetrar mañana en el interior de un palacio, a recorrer un día las llanuras inmortalizadas por las hazañas, a perderme otro por entre los laberintos de una metrópoli, a trasladar por fin al papel los recuerdos que evoque sentado al pie del sauce, a orillas de un río famoso o cruzando el desierto claustro de un monasterio.

No cal ni dir que l'important, de tot això, són les "hazañas" i els "recuerdos", que no són naturalment records de res, sinó purs invents de la imaginació del senyor Balaguer. L'Empordà, des d'on figura que Balaguer escriu aquest primer "apunte" —aquest Empordà que tant de joc nacionalista donarà un dia— és per a ell "un país rico en tradiciones, en consejas, en leyendas, rico sobre todo en recuerdos históricos bastantes por sí solos para llenar un volumen" i el Canigó —el Canigó!— "el famoso Canigó que tanto figura en las leyendas y baladas, el monte de las tradiciones raras e incomprensibles, el monte en que, según el vulgo, celebraban su sábado las brujas y su conciliábulo los demonios".³⁶ Alça aquí!

No dona pas resultats gaire diferents un examen de la poesia de la Renaixença. És

35. A(ntoni de) B(ofarull), *Antigüedades. Profesión de fe*, "El Sol", 21-VII-1850. Entre aquest article i els *Viajes por el Principado* va començar a aparèixer, el 29-IX-1850, una sèrie titulada *Poblet. Leyendas históricas de este famoso monasterio, desde antes de su fundación hasta la época actual*, la qual no va tenir continuïtat.

36. La sèrie *Manresa y Cardona* comença al "Diario de Barcelona" el 24-X-1851 i acaba el 4-VII-1852. Poc després va sortir en forma de llibre (*Manresa y Cardona. Historias y tradiciones*, Barcelona, Imprenta de Brusi, 1852 (anunci al "Diario de Barcelona", 17-VIII-1852); V. B(alaguer), *Apuntes de viaje*, "Diario de Barcelona", 19-VII-1852. Abans, alternant amb els darrers capítols de *Manresa y Cardona*, havia sortit al mateix lloc, entre el 10-III i el 13-IV-1852, en nou capítols, V. B(alaguer), *Una expedición a las cuevas de Monserrate*, que no he comprovat si és la primera versió de la *Guia de Montserrat y sus cuevas*.

inútil de buscar res que no sigui pur convencionalisme en les escasses i marginals referències al paisatge que contenen els versos del senyor Rubió i Ors i que no passen de coses com

Sobre un fondo de adustas montanyas
Cenyidas de boiras, cobertas de neu,
Per dosser un cel pur rich d'estrellas,
Ab camps per catifa pintats d'or y vert.

Un convencionalisme, d'altra banda, que és ben sovint, no pas romàntic, sinó bucòlic:

Sobre un mosaich sentada
D'or y verdura que sos murs rodeja,
Prop la platja mullada,
Que l'ona enjogassada
A cada bes d'un vel d'argent plateja.

També aquí el Llobregat "argentat" té "platges" en les quals juguen "nines" que
...en lloch de cabells sedas
Pentin(en) ab blanca ma.

I també aquí, sobretot, el que importa no és pas el paisatge, sinó els "records", les ruïnes, com a pretext per a l'evocació de llegendes d'una edat mitjana d'escenografia o per a reflexions reaccionàries sobre la tradició, o per a totes dues coses alhora. El poema titulat justament "Al Llobregat" comença adreçant-se al riu en les dues primeres estrofes, però ja passa als records a la tercera, i a partir de la cinquena en dedica onze a preguntar què s'ha fet del "pendó dels Berenguers" i els "torneigs y trobadors" i els "gòtics castells feudals" i altres bestieses per l'estil. Quatre o cinc esments puntuals (en tota la poesia del senyor Rubió, naturalment, i no són pas més ni són sinó això, esments puntuals) del Montserrat o el Monseny ("Ab sas rocas de coral"!) no canvien absolutament res.³⁷

Si ens hi entestéssim, podríem trobar algun lleugeríssim començament de mitificació del paisatge en algun poema d'Adolf Blanch, deixeble predilecte, segons diuen, de Piferrer. Les dues primeres estrofes de "Los cants de laletá" (1854) lliguen la inspiració que els ha produït a, d'una banda, la llengua i, de l'altra, a

... la mirada sobre l'blanch front del nubulós Monseny

i tot seguit el poeta proclama:

Jo vull cantarte, ó dòlsa pátria mia,
ab tas salvatges serras,
ab tos inmensos boscos de verdó',
y ab tos torrents de mágica armonía,
y ab tos recorts de mil gloriosas guerras
que han vist lo Monserrát y l'Canigó.

Tot plegat es limita, però, estrictament a aquestes tres referències, certament emblemàtiques, però que cal veure, si no volem desorbitar-ne la transcendència, dins el context d'un poema que immediatament passa a parlar de "tradicions misteriosas", de "baladas", i de trobadors que van "de castèll en castèll", "penjada l'arpa á la espatlla", deixant anar aquí un lay, y allí un recort á ma patria;

37. *Joaquim Rubió y Ors*, *Lo Gayter del Llobregat*. Poesias, 2ª ed., Barcelona, Libreria de Joseph Rubió, 1858, pp. 17, 34, 265, 93-97, i 67.

i el poema mateix, el seu torn, dins el context, d'una banda, d'un *opus* poètic en català en el qual no torna a sortir res de semblant –i on abunden, en canvi, els “records” i el medievalisme de pega– i, d'altra, del volum en el qual va aparèixer (*Fuegos fatuos*) i que només conté cinc peces en català –la qual cosa no està ben bé en proporció, per excés del costat del català, amb la raó d'una llengua a l'altra dins el conjunt de la producció de Blanch.³⁸

Cal afegir que això no és gens excepcional i que ens remet, de fet, al motiu de fons que explica per què els escriptors catalans de l'anomenada Renaixença no troben l'ànima de Catalunya en el seu paisatge: perquè no la busquen, senzillament. I no vull pas dir que no la *hi* busquin, sinó que *no* la busquen. Quan, de lluny estant, volen evocar “la pàtria” –que *no* vol dir “la nació”– per tal d'expressar la seva nostàlgia, ho fan sintèticament, segons el model creat per Aribau, a base d'esmentar un riu i un parell de muntanyes, una de les quals, com a mínim, és indefectiblement o el Montseny o el Montserrat:

Si en lloch d'exes planures,
d'aquests pendents arbrats,
vejés las salsaredes
de mon perdut Besós aquí devant,

Llavors á la finestra
veuríam rahonant,
lo turó de Moncada
y les rouredes del desert Rexach.

aquí, en deserta roca,
quant mos peus mulle'l mar,
y ma apagada vista
cerque, lluny, vers lo Nort, el Montserrat.

Quan, per la raó que sigui, volen suscitar la imatge de la totalitat territorial de Catalunya, també ho fan d'aquesta manera sintètica, amb l'esment dels mateixos accidents geogràfics

Lo raig de sol que puja
sobre la mar de Roses diamantina
y en los singlers aixuga
de Montseny la boyrada matutina,

Quant ab sa claror nova
sobre dels tendres brots l'aucell desperta,
á son treball ja troba
lo jornalero de Catalunya alerta.³⁹

Però es tracta d'un procediment mecànic, buit de contingut ideològic propi. El significat ideològic hi és afegit de fora i és, doncs, variable. I, si és nacionalista, és nacionalista *espanyol*, mai català. I quan la referència al paisatge és aparentment més concreta i més detallada, sol ser, com hem vist, estereotipada i igualment desproveïda de simbolisme nacionalista.

38. Adolfo Blanch, “Los cants del laletá”, dins *Los trobadòrs nos. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos* per Antoni de Bofarrull, Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangera de Salvadòr Manèro, 1858, pp. 31-33.

39. Joseph Lluís Pons y Gallarza, “Ausencia” i “Lo treball de Catalunya” (1862), dins *Poesías*, Palma (de Mallorca), Imprenta y Libreria de J. Tous, editor, 1892, pp. 21-22 i 9-10.

Jo no conec res que indiqui cap sensibilitat nacionalista davant el paisatge abans de "La muntanya catalana" (1867) de Pons i Gallarza i fins i tot en aquest cas la sensibilitat em sembla més aparent que no real. És cert que la descripció de la pujada, encara que genèrica i malgrat les exageracions, és prou realista i reflecteix alguna experiència personal i directa en aquest terreny. És cert també que el poema estableix ben emfàticament la idea que les virtuts més essencialment catalanes han trobat el seu refugi a la muntanya.

...Aquí és... Espanya:
allí dalt... ¡Catalunya!

i, doncs, que és una fita important en el camí cap a la constitució del famós "bloc de massisses idees". Però no hi ha cap relació entre l'una cosa i l'altra, entre el paisatge descrit i les catalanes virtuts acorralades en el seu darrer reducte muntanyenc. Al nivell simbòlic, la muntanya funciona únicament en la seva condició de terra alta, a prop del cel i lluny de la corrupció de la vida moderna, on tot és elemental i, doncs, pur:

¡Montanya de ma patria, salut! al fi respiro,
l'immens espay me volta, l'encesa llum del sol:
les viles y les planes als peus jayentes miro
del món lliberta l'ánima, mes alt extén son vol.
¿Qué sou palaus de marbre, castells de la riquesa,
guerrers brandant les armes, vaxells que'l mar ralléu?
Lo vel de la calitja confón vostra grandesa
la torre mes altívola d'aquí ni sols se veu.

Aquesta és la muntanya "de ma pàtria", és clar, però que ho sigui no importa gaire: la seva funció preservadora de les virtuts tradicionals la fa per ser muntanya, no pas per ser de "ma pàtria", i igual com la fa a qualsevol altra "pàtria":

Aquí ls gemechs no s'ouen que'l jorn de la venjansa
ferida per lo sceptre axeca la ciutat,
ni sobre del patíbul se veu la má que llansa
al poble espés que udola, lo cap d'un Rey, tallat.

I és que la teatralitat de l'acabament amaga el fet que el seu significat és exactament el contrari d'allò que sembla que vulgui dir. Perquè el poeta es deixa el cor dalt de la muntanya-Catalunya, però ell mateix no s'hi queda pas, sinó que torna a baixar a la terra plana-Espanya, a "afrontar (...) lo panteig de la vida". Catalunya és "allí dalt" i *allí dalt només*. A baix ja no és Catalunya, sinó Espanya. La Catalunya catalana, la de les velles virtuts racials, aquella on es parla "clara la llengua d'exes terres", on les mares saben "los vells romanços que n'ha perdut la historia", queda arraconada a les zones més remotes, en tots els sentits, *de Catalunya mateixa*.⁴⁰ Amb molt de sentiment, això no cal ni dir-ho. Exactament amb el mateix amb el qual la llengua catalana era arraconada: "li guardam al menys un refugi (...), un sentiment en un recó de nostres pits", deia Milà, dins el clos dels Jocs Florals.⁴¹

El paisatge català esdevindrà un tema literari important i començarà a adquirir al mateix temps clares connotacions nacionalistes després del Sexenni. La poesia de Ver-

40. Pons y Gallarza, *Poesies*, pp. 55-61. Que el començament del poema sembla revelar una autèntica experiència personal d'haver pujat a una muntanya ha estat remarcat per Jordi Martí-Henneberg, *La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX*, "Geo-Crítica", 66 (nov. 1986), p. 27.

41. (Manuel Milà i Fontanals), "Discurs del senyor President del Consistori", *Jochs Florals de Barcelona en 1859*, Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1859, p.25.

daguer n'és un dels millors exemples –però no pas l'únic. Analitzar-la aquí em duria a escriure tot un altre article, però una simple citació serà suficient per fer veure tota la magnitud del canvi que s'ha produït en aquest terreny:

DAVANT D'UN MAPA

Mirau-la bé, mirau-la bé a la reina
de nostre cor, l'animada Catalunya:
d'una àliga que arrenca la volada
sembla tenir l'altívola figura.
Té sobre el front l'olímpica serena,
sota sos peus les ones i l'escuma,
a ses espatlles un gran riu, i d'aigües
i neu una aureola la circumda.
Lo Cap de Creus forma son bec enorme.
Tortosa amb sos Alfacs sa immensa cua:
són los camins de ferro de Barcino
i els murs del port ses dues mans robustes;
estesa l'una està sobre la terra;
l'altra sobre la mar, on d'una a una
de naus lleugeres lo rosari esgrana
millor que en altre temps Roger de Llúria,
des del mar de Llevant on naix lo dia
fins al mar de Ponent on se sepulta.
Lo Montserrat és lo seu cor d'on raja
l'ardenta sang esperitosa i pura
que s'esbadia a rams per ses artèries
com riu de foc llançant claror i espurnes.
Son lleonenc coratge d'allí brolla,
allí beu amb la fe sa força hercúlea.
Una àliga és que estén ses dues ales
d'esplèndida i geganta envergadura,
una per cada banda del Pirene,
i bat los aires coratjosos, i lluita
amb los núvols, lo vent i la tempesta,
de dret al sol que de claror inunda
l'escut seu de les Barres enrogides
de la sang de sos Comtes amb la púrpura.⁴²

Però és que ara ja hi ha gent, com Verdaguer mateix, que s'ha posat a buscar l'ànima de Catalunya en el seu paisatge. S'han fundat societats dedicades primordialment, de fet, a aquesta tasca, una de les quals es diu ja “catalanista” –és la primera.⁴³ És ara que començarà el coneixement geogràfic de Catalunya, és ara que es començarà a parlar del Puigmal, del Canigó, de Núria, del Puigsacalm, de la Garrotxa, dels Encantats, de la Pica d'Estats, de l'Empordà, de la Cerdanya, ectètera, i ja no únicament de Montserrat i del Montseny; i no simplement a esmentar-los, sinó a descriure'ls i a mitificar-los. Serà –sembla, doncs– precisament la voluntat de descriure'l i mitificar-lo que durà al coneixement del paisatge, i no pas al revés. És el nacionalisme que crea la nació, no la nació que crea el nacionalisme.

42. Jacint Verdaguer, *Pàtria*, dins *Obres completes*, Barcelona, Editorial Selecta, 19644, p.445 (no he reproduït l'"Endreça" a Marian Aguiló). El poema és del 1884, segons Ricard Torrents, *El poemari de "Pàtria" en l'òrbita de "Canigó"*, "Anuari Verdaguer" (1988), p. 166.

43. L'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, fundada el 1876. Vegeu Josep Iglésies, *Enciclopèdia de l'excursionisme*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1964. Vull dir que és la primera societat que es diu catalanista.